

# MÜSLÜMANLARDA TARİH-COĞRAFYA YAZICILIĞI

RAMAZAN ŞEŞEN

# İÇİNDEKİLER

|             |    |
|-------------|----|
| Önsöz ..... | 7  |
| Giriş ..... | 11 |

## BİRİNCİ BÖLÜM İSLÂM TARİHÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

|                                                                  |    |
|------------------------------------------------------------------|----|
| Medine Tarih Ekolü'nün Ortaya Çıkışı, Başlıca Temsilcileri ..... | 31 |
| Siyer (Sîret) ve Megâzî Kitaplarının Yazılması .....             | 32 |
| Medine Mektebine Mensup İlk Tarihçiler .....                     | 33 |
| Irak Tarih Ekolü ve Başlıca Temsilcileri .....                   | 43 |
| Büyük Tarih Kitaplarının Yazılması .....                         | 54 |

## İKİNCİ BÖLÜM İSLÂM TARİHÇİLİĞİNİN İKİNCİ SAFHASI

|                                                         |     |
|---------------------------------------------------------|-----|
| Endülüslü Tarihçiler .....                              | 82  |
| Mısırlı Tarihçiler .....                                | 84  |
| Yemenli Tarihçiler .....                                | 87  |
| Hristiyan Tarihçiler .....                              | 88  |
| Farsça Tarih Kitaplarının Ortaya Çıkışı .....           | 89  |
| Biyografi Kitapları ve İlim Tarihine Dair Eserler ..... | 92  |
| Coğrafyacılar .....                                     | 102 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSLÂM TARİHÇİLİĞİNİN ÜÇÜNCÜ SAFHASI

|                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------|-----|
| Endülüslü Tarihçiler .....                                                 | 133 |
| Diğer Tarihçiler .....                                                     | 134 |
| VII/XIII. Asır Tarihçileri .....                                           | 137 |
| Eyyûbî Sahası Tarihçilerinin Devamı .....                                  | 137 |
| VII/XIII. Yüzyılda Irak, İran, Anadolu ve Hind'de Yaşayan Tarihçiler ..... | 163 |
| VII/XIII. Asır Mağribî ve Endülüs Tarihçileri .....                        | 174 |

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**  
**MEMLÜKLER DEVRİNDE TARİHÇİLİK**

|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| İlhanlılarda ve Timurlularda Tarihçilik .....                           | 234 |
| VIII/IX/XIV-XV. Asırlarda Mağrib ve Endülüs'te Yaşayan Tarihçiler ..... | 251 |
| Hicaz ve Yemen Tarihçileri .....                                        | 266 |

**BEŞİNCİ BÖLÜM**  
**TÜRKÇE TARİHÇİLİĞİN DOĞUŞU VE OSMANLILARDA TARİHÇİLİK**

|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| IX/XV. Yüzyıldan Sonra İran, Hindistan ve Orta Asya'da Tarihçilik ..... | 351 |
| Sonuç .....                                                             | 369 |
| Kitapta Zikredilen Bazı Önemli Kaynaklardan Tercüme Örnekleri .....     | 372 |
| Kitapta Bahsedilmeyen Bazı Önemli Tarih Kaynakları .....                | 385 |
| Bibliyografya .....                                                     | 391 |
| İndeks .....                                                            | 395 |

## ÖNSÖZ

İslâm devletleri tarihi ve coğrafyasıyla uğraşan araştırmacıların başvuru-  
racağı derli-toplu bir müracaat kitabı ülkemizde henüz yayınlanmamıştır.  
İslam tarihi ve kültürü üzerinde çalışanlar bu eksikliği Türkçe veya yabancı  
dillerde yayınlanan çeşitli çalışmalara başvurarak bir dereceye kadar gider-  
meye çalışmaktadırlar. Herkesin bu çalışmaları bulması, bulsa faydalanması  
mümkün değildir.

Bu konudaki eksikliği telafi etmek için yapılan ilk ve tek Türkçe önemli  
çalışma M. Şemseddin Günaltay'ın 1339/1342 (m. 1924) yılında yayınladığı  
*İslâm'da Tarih ve Müverrihler* adlı eseridir. O zamanın şartlarında iyi bir ça-  
lışma olan bu kitapta çok eksiklik vardır. Önce İslam tarihçiliğinin ortaya çıkı-  
şı hakkında hiç bilgi verilmemiştir. İkincisi çok sayıda tarihçi yer almamıştır.  
Sonunda coğrafyalara ayrılan bahis de çok eksiktir. Üçüncüsü o zamandan  
beri İslâm tarihçiliği ve coğrafyacılığı üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış,  
bu konulardaki bilgiler çok artmıştır. Çok sayıda yeni eser keşfedilmiş, yayın-  
lanmış, tercüme edilmiştir. *İslâm Ansiklopedisi*, yeni yayınlanan *Diyanet Vak-  
fı İslâm Ansiklopedisi* bu konudaki eksikliği büyük miktarda telafi etmektedir.  
Yalnız, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki bazı maddelerin yazılmasının üzerinden  
uzun zaman geçmiştir. Yeni yayınlar eksiktir. Ayrıca, çok sayıda tarihçiden  
bahsedilmemektedir. Onlara madde ayrılmamıştır. *Diyanet Vakfı İslam Ansik-  
lopedisi* de henüz H. harfindedir. Fr. Babinger'in eseri ve Türkçe tercümesi  
Osmanlı tarihçiliği konusunda duyulan eksikliği büyük çapta gidermektedir.  
İslâm tarihi hakkında yazılan birkaç kitapta ilk İslam tarihçilerden ve eserle-  
rinden bahsedilmektedir. Türk tarihiyle ilgilenenler için Z.V. Togan'ın *Tarihte  
Usul* adlı eseri önemlidir. Fakat tarihçiler ve eserleri bibliyografya şeklinde  
verilmiştir. Tafsilat içermez, eksiklikler çoktur. Yayınlanmasının üzerinden  
elli yıl geçtiği için o da eskimiştir.

İşte bu noktaları göz önüne alarak, İslam dünyasında tarihçilik ve coğraf-  
yacılık konusunda derli-toplu, aşırı teferruata kaçmayan bir müracaat kitabının  
dilemizdeki eksikliğini gidermek için bu çalışmayı kaleme aldık. Bir envanter  
kitabı olmayan bu çalışmada İslâm dünyasında tarih ve coğrafya ilimlerinin or-  
taya çıkışını, Batı'da gelişen modern ilmî metodun İslâm dünyasına girişi ka-  
bul edilen XIX. asır sonlarına kadar İslâm dünyasında Arapça, Türkçe, Farsça

yazılan tarih ve coğrafya literatürünün gelişmesini, bu konulardaki kitapların yayınlarını, tercümelerini ana hatlarıyla anlatmaya çalıştık. Şüphesiz, İslam dünyasında XIX. yüzyıl sonlarına kadar tarih-coğrafya sahalarında yazılanlar bu eserde bahsedilenlerle sınırlı değildir. Bu konudaki literatürün büyük kısmı zamanımıza ulaşmamıştır. Ulaşanların tamamı henüz yayınlanmamıştır. Bir kısmı yazma hâlinindedir. Matbu olanlar dışında, yazma hâlinde olan ve neşri yapılmayan önemli bazı kitapların yazmalarına işaret edebildik. Bu konuda geniş bilgi müracaat edilen kaynaklarda ve kataloglarda bulunmaktadır. Arapçalar için C. Brockelmann, F. Sezgin'in ve Şakir Mustafa'nın eserleri, Türkçeler için Fr. Babinger'in eseri ve tercümesi, *Tarih-Coğrafya Yazmalar Kataloğu*, Farsçalar için C. A. Storey'in eseri bilhassa tavsiye edilir.

Çalışmayı yaparken Doğu'da ve Batı'da İslam tarihçiliği konusunda yazılan eserlerden elde edebildiklerimizden, yazma ve matbu kitap kataloglarından, elimizin ulaştığı kütüphane kataloglarından faydalandık. Gerekmedikçe, klasik kaynaklara başvurmayı lüzumlu görmedik. Buna rağmen pek çok şeyin gözümüzden kaçtığına şüphe yoktur. Zira mükemmelin mükemmeli vardır. Mükemmeli yapılamayan şey tamamıyla terk edilmez. Sonra gelenler eksiklikleri tamamlar.

Bu çalışma yapılırken aşağıdaki hususlara dikkat edilmiştir.

1. İslam tarihçiliği üzerine eski ve yeni yapılan önemli çalışmalardan, tarih kelimesinin ve hicrî tarihin kabulünden, tarih ilminin tarifinden, faydasından ve İslam dünyasında kullanılan takvimlerden bahseden kısa ve özlü bir giriş yazılmıştır.

2. Girişten sonraki kısımlar kronolojik tertibe, İslam tarihçiliğinin gelişmesine göre beş bölüme ayrılmıştır. Her bölüme başlarken devirdeki tarihçiliğin özellikleri ana hatlarıyla verilmiştir. Sonra devrin önemli tarihçilerinden ve onların tarihe dair eserlerinden kronolojik sıraya göre (birkaç istisna dışında) bahsedilmiştir. Birinci bölümde önce Medine Tarih Ekolü'nün temsilcilerinden, sonra Irak Tarih Ekolü'nün mensuplarından bahsedilmiştir. Diğer bölgelerde çıkan birkaç tarihçi bunlara ilave edilmiştir. Daha sonra ilk büyük tarih kitaplarının yazılmasından söz edilmiştir.

İkinci ve üçüncü bölümlerde önce Irak ve Şam tarihçilerinden, sonra Mısır, Mağrib-Endelüs tarihçilerinden, Yemen-Hicaz tarihçilerinden bahsedilmiştir. Hicrî VI / milâdî XIII. asır başından itibaren tarihçilerin sayısı çok artar. Bu sebeple dördüncü ve beşinci bölümlerde tarihçiler bölgelere ayrılarak anlatılmışlardır.

3. Her tarihçiden bahsederken, sırasıyla hayatı, ilmî şahsiyeti, tarih, biyografi, coğrafyaya dair eserleri veya eseri anlatılmıştır. Her eserden söz

edilirken, kısaca eserin özellikleri, neşirleri, tercümeleri, neşredilmemişse bir veya birkaç yazma nüshası verilmiştir.

4. Kitabın sonuna çalışmada bahsedilen bazı eserlerden alınan birkaç örnek tercüme; kitapta bahsedilmeyen, fakat yakın zamanda yayınlanan eserlerden meydana gelen bir liste ilave edilmiştir. En sonda ise şahıs ve kabile adlarına, yer adlarına, kitap adlarına ait üç indeks verilmiştir. Kitap adlarına ait indeks verilirken irab veya tamlama harekesi yerine kullanılan harfler, bütün indekslerde lam-ı tarif (el-) sıralamada göz önüne alınmamıştır. Şahıs adları indeksi önce isim+sıfat, sonra isim b. isim, sonra isim+isim şeklinde tertip edilmiştir.

5. Kitapta tarihler genellikle hem hicrî hem milâdî verilmiştir. Eğer tek bir tarih verilmişse milâdîdir. Pek çok defa milâdî ayların yanında hicrî aylar da verilmiştir. Hicrî aylar Türkçedeki telaffuz şekline uygun olarak, Muharrem, Safer, Rebîülevvel, Rebîülâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade, Zilhicce şeklinde yazılmıştır. Transkripsiyon işaretleri, harfleri kullanılmamıştır.

Kitapta görüleceği gibi, Müslümanlar daha ilk asırdan itibaren büyük bir devlet ve toplum olmanın şuuruna varmışlar, sağlam temeller üzerine kurulmuş bir tarih ilmi meydana getirmişlerdir. İslam dairesine giren bütün milletlerde bu güçlü tarih geleneği oluşmuştur. Türklerde de tarihçilik İslam medeniyeti içinde oluşmuş ve gelişmiştir. Müslümanlar tarih ilminin her sahasında değerli eserler vermişler, modern tarihçiliğin öncüsü olmuşlardır. Bu tarihî gelenek XIX. yüzyılda Batı medeniyetine geçişe kadar devam etmiştir. Bugün de İslam dünyasında modern ilmî metotlara dayanan kuvvetli bir tarih geleneği oluşmuştur, devam etmektedir. İslam medeniyetinde coğrafya ilminin, eski medeniyetlere göre daha kuvvetli olmakla beraber, tarih ilmi kadar kuvvetli ve canlı olduğu söylenemez.

Bu münasebetle kitabı yeniden basan Bilge Kültür Sanat Yayınları sahibi Adnan Mecid Yüksel Bey'e, çalışma arkadaşlarına teşekkür ederim.

**Prof. Dr. Ramazan Şeşen**

İstanbul 12.09.2024

## GİRİŞ

Tarihçilik Müslümanların önem verdikleri, en çok geliştirdikleri ilimlerden biridir. İslâmiyet'ten önce Yunanlıların, Romalıların, Çinlilerin, bir dereceye kadar İbranilerin, İranlıların yazılı bir tarihi vardı. Diğer milletlerin yazılı bir tarihi yoktu. Müslümanlar bir dereceye kadar bu milletlerin tecrübesinden, Cahiliye Devri Arap Edebiyatı'ndaki tarihle ilgili malzemeden faydalanarak, hadis ilminin de yardımıyla zengin bir tarih edebiyatı (yazılı tarih) meydana getirdiler. Tarihî malzemeyi belli bir kronoloji ve mekâna oturtarak bugünkü tarihçiliğin temellerini attılar. Günümüze, tarih ilminin her sahasında zengin bir miras bıraktılar.

Bilindiği gibi, tarih insanlığın geçmişinden bahseden bir ilimdir. İnsanlığın geçmişi deyince toplum ve fert olarak onun bütün faaliyetleri, sosyal, siyasî, askerî, kültürel, bilimsel bütün değerleri aklımıza gelir. Tarih iki devre ayrılır. Yazının icadından önceki devir, yazının icadından sonraki devir. Yazının icadından önceki devre tarih öncesi (prehistorique) devir denir. Yazının icadından sonraya ise tarihî devirler adı verilir.

Her şeyin bir tarihi olduğu gibi, tarih ilminin de bir tarihi vardır. Buna tarihçilik (Histographie, ilmü't-târih) denir. İslâm âlimleri ilimlerin tarihinden bahsederken İslâm tarihçiliği hakkında da bilgi verirler. Bu ilme ayrı bir bölüm ayırırlar. İbnü'n-Nedîm (ölm. 400/1009 civarı) *Kitâbü'l-Fihrist* adlı eserinin üçüncü makalesinde İslâm dünyasında yetişen tarihçilere ve bunların yazdığı eserlere önemli bir yer ayırır. Ebû Ca'fer et-Tûsî (ölm. 1067) *Fihristü'ttî kütübi's-Şîa* adlı eserinin bir bölümünde zamanına kadar Şîî müelliflerin yazdığı tarih kitaplarından söz eder. Taşköprizâde (ölm. 1561) ilimlerden bahseden *Miftâhu's-sa'âde* adlı eserinde tarihe ayrı bir bölüm ayırır. Bu konuda yazılmış çeşitli eserlerden bahseder. Kâtib Çelebi (ölm. 1657) *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde tarih ilminden ve bu konuda yazılan pek çok eserden bahseder.<sup>1</sup>

Bir de sadece tarih ilmine dair yazılmış kitaplar vardır. Bunların ilki Muh-yiddin el-Kâfiyeci'nin (ölm. 1474) *el-Muhtasar fî ilmi't-târih* adlı eseridir. Bu eser 867/1463 yılında tamamlanmıştır. Saruhanlı olan Kâfiyeci bu eserde

1 Bk. İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, nşr. Flügel, Leipzig 1871, s. 89-115; Tûsî, *Fihrist Kütübi's-Şîa*, Necef 1937; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, Kemal Kâmil Bekri-Abdülvahhab Ebü'n-Nûr, Kahire, s. 251-285; F. Rosenthal, *a History of Muslim Historiography*, Leiden-Brill 1967.

tarih ilminden, faydalarından ve gayesinden bahseder. Kitapta fıkıh metodu uygulanmıştır. Eserin sonunda kısas-ı enbiyadan, Hz. Peygamber'in risâleti-nin evrenselliğinden, Hulefâ-yi râşidin ve tarihçilerin faziletlerinden söz eder. Kâfiyeci'nin *en-Nasru'l-kâhir fi'l-fethi'z-zâhir* adlı eserinde de bazı tarih meselelerinden bahsedilir.

Tarih ilmine dair yazılan ikinci eser Sehâvî'nin (ölm. 1497) *Kitâbu'l-Îlân bi't-tevbih li men zemme't-târîh* adlı eseridir. Bu eser Kâfiyeci'nin çalışmasına göre çok daha gelişmiştir. Bir dereceye kadar gerçek anlamda tarihçilik ilminden bahseder. Eserde tarihin lügat ve ıstılah (terim) bakımından tariflerinden, konusundan, faydasından, insanların tarih ilmine karşı lehte vealeyhte tutumlarından, sözlerinden, tarih ilminin gayesinden, çıkan sonuçların değerinden, tarihi tenkit edenlere karşı bu ilmin müdafaasından, tarihçi olmanın şartlarından, hicrî takvimin kabulünden ve diğer takvimlerden, tarih ilmine dair çeşitli konularda yazılan kitaplardan ve müelliflerinden bahsedilir. Tarih kitaplarını İslâm devletleri ve hükümdarları tarihleri, vezirler tarihleri, kâtipler tarihleri, emîrler (beyler) tarihleri, fakihler tarihleri, kurrâ-hafız-muhaddisler tarihleri, tarihçiler tarihleri, nahivciler-lügatçiler-edibler-şâirler tarihleri, zâhidler-mutasavvıflar tarihleri, kadılar tarihleri, musikişinaslar tarihleri, eşraf-cömert kişiler tarihleri, zekiler-akıllılar tarihleri, tabibler tarihleri, mezhepler tarihleri, cömertler-cesurlar-sakatlar-zâhidler gibi çeşitli kişilerden bahseden tarihler, peygamberler-sahâbe-eşraf tarihleri, Kureys'ten-mevâlî'den bahseden tarihler, râviler ve müelliflerden bahseden tarihler, hadisçilerden bahseden tarihler, mucemler-meşyehalar, belli bir ad taşıyan kişilerden, uzun yaşayan ve genç ölen kişilerden bahseden eserler, tek bir kişinin hayatından bahseden tarihler, şehir, bölge, ülke tarihleri (uzun bir liste verir), olaylardan bahseden tarihler (*Taberi Tarihi* gibi), hem olaylardan hem vefeyattan bahseden tarihler (*İbnü'l-Cevzî Tarihi* gibi) genel tercüme-i hâl kitapları, alfabetik biyografi yazarları, vefeyat tarihleri, seyahatnâmeler olmak üzere çeşitli sınıflara ayırır.

Kâfiyeci ile Sehâvî'nin eserleri Rosenthal'in eserinin sonunda yayınlanmıştır. Sehâvî'nin kitabının İngilizce tercümesi de ilave edilmiştir verilmiştir.<sup>2</sup>

Tarih konusunda yazılan başka bir eser Suyûtî'nin (ölm. 1506) *eş-Şemârîh fi'l-ilmî't-târîh* adlı kitabıdır. Bu eser Kâfiyeci'nin eserine bazı ilaveler yapılarak meydana getirilmiş bir muhtasardır. Üç bölüme taksim edilmiştir. Birinci bölümde takvim başlangıcı kabul edilen olaylardan, ikinci bölümde tarihin dinî faydasından, üçüncü bölümde ay ve gün tarih hesaplamalarından bahseder. Sybold tarafından 1894'te Leiden'de, İbrahim es-Sâmerrâî tarafından

2 *A History of Muslim Hystography*, Leiden 1963.

1971 yılında Bağdat'ta, M. İbrahim eş-Şeybânî tarafından 1399 yılında Kuveyt'te neşredilmiştir. Abdurrahman b. Abdülkadir el-Fâsî'nin (ölm. 1685) *Zehrü's-şemârih fî ilmi't-târîh* adlı manzum eseri konumuzdan bahseder.

### Yeni Çalışmalar:

XIX. yüzyıldan itibaren Batı'da ve Doğu'da İslâm tarihçiliğinden bahseden eserler kaleme alınmıştır. Bunları tarih sırasına göre şöyle sıralayabiliriz.

### I. Doğu'da Yazılanlar

1. Corci Zeydan: *Târihu âdâbi'l-lüğati'l-Arabiyye*, üç defa basılmıştır. (Son baskısı, Beyrut 1967). Bu eserin tarihle ilgili kısmında İslâm tarihçilerinden, eserlerinden, tarih ilminin metodundan ve 150'den fazla tarihçiden ve coğrafyacılardan söz edilir.

2. Şemseddin Günaltay, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1923, 459 sayfa: İslâm tarihçileri ve eserleri hakkında yazılan ilk eserlerdendir. Eser İslâm Âlemi'nde tarih ilminin başlangıcı hakkında bir girişten sonra Vâkıdî (ölm. 832) ile başlar 68 önemli tarihçi ile eserlerinden ve bunların baskılarından bahseder. Kitabın sonunda Selçuknâmelere ve coğrafya kitaplarına iki bahis ayırır. Kitap mütalaa edilince içinde bahsedilen tarih kitaplarının dikkatle incelendiği anlaşılır. Arapça yazan tarihçiler yanında Farsça yazan tarihçilere de aynı derecede önem verildiği gibi Avrupa'daki yayınlar ve tedkikler de incelenmiştir. Eser 1339-1342 yıllarında İstanbul'da yayınlanmış, 1981 ve 1990 yıllarında Latin harfleriyle yeni baskıları yapılmıştır.

3. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1950, 1981: Adından anlaşılacağı üzere, kitap tarih ilminin metodundan bahseder (s. 1-174). Bundan sonra ekler yer alır. Bu kısmın s. 179-183 sayfaları arasında Türk tarihiyle ilgili Çin kaynaklarından, s. 184-229 sayfaları arasında İslâm kaynaklarından, yani Türkçe, Arapça, Farsça yazılmış tarih kitaplarından bahseder. Her devre ve bölgeye dair tarih kitaplarının listesini verir. Süryânî, Ermeni, Gürcü kaynakları, Grek, Lâtin, Rus ve diğer Avrupa dillerindeki kaynaklar ve çalışmalar ele alınmıştır. Tarihî coğrafyaya dair eserlerden, Türk tarihiyle ilgili seyahatnamelerden, Türk tarihinin müracaat kitaplarından, İslâm ve Türk tarihiyle ilgili dergilerden bahsedilir. Kitap İslâm tarihçiliğinden ziyade tarih metodu ve Türk tarihiyle ilgilenenler için yazılmakla birlikte Türk tarihi ile İslâm tarihi iç içe olduğu için konumuzla ilgili eserlerdendir. İslâm âlimlerinin tarih ilmi hakkındaki düşüncelerinden de bahseder.

4. Hüseyin Nassar, *Neş'etü tedvini't-târîh 'inde'l-Arab*, Kahire 1956: İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışından derinlemesine bahseden bir çalışmadır.

Aşağıda bahsedilecek olan Horovitz ve Abdülaziz ed-Dûrî'nin eserleriyle paralellik gösterir.

5. Cevad Ali, “Mevâridü Târihi't-Taberî”, *Mecelletü'l-mecma'î'l-ilmi'l-Irâkî*, 1950, I, 143-232, 1952, II, 135-190, 1054, III, 16-56: Bu çalışmada *Taberî Tarihi*'nin kaynaklarından bahsedilirken İslâm tarihçiliğinin doğuşundan ve Taberî zamanına kadarki İslâm tarihçilerinden bahsedilir. Ortaya çıkış devrindeki İslâm tarihinin problemleri de ele alınır, ilmî bakımdan değerlendirilir.

6. Abdülaziz ed-Dûrî, *Bahs fî neş'eti ilmi't-târîh 'inde'l-Arab*, Beyrut 1960: İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışı ve ilk temsilcileri hakkında derinlemesine bir incelemedir. Sonunda tarih metinlerinden örnekler yer alır. Müellif İslâm tarihinin başlangıcındaki iki ana ekol (mektep) olan hadisçi Medine Ekolü ile haberci Irak Ekolü'nden, temsilcilerinden, ilk tarihçilerden ve tarih ilminin ortaya çıkmasına sebep olan amillerden bahseder. İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışı, ilk kaynaklarının ortaya konması sırasındaki şartlardan etraflıca söz eder. Kitabın ikinci yarısını, içinde bahsedilen tarihçilerin eserlerinden verilen örnekler meydana getirir. Dûrî, ayrıca *Mukaddime fî târihi sadri'l-İslâm* adlı eserinde aynı konulara temas eder. İlk İslâm tarihçilerinin kullandıkları malzemenin değerlendirilmesini yapar. Bu eser Hayreddin Yücesoy tarafından Türkçeye çevrilmiş, 1991 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

7. Nûreddin Hâtun, *el-Medhal ile't-târîh*, Dimaşk 1965: Müellif bu eserde, başlangıçtan günümüze çeşitli medeniyetlerdeki tarihçilikten bahseder. Eserin üçüncü faslı İslâm tarihçiliğine ayrılmıştır. Bu arada hicrî takvimden, İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkmasının sebeplerinden, Emevîler devrindeki te'lif ve tedvin hareketinden bahseder. Sonra, çeşitli sîret, tabakat, ülke, şehir tarihçilerinden ve büyük tarihçilerden söz eder.

8. Seyyid Abdülaziz Sâlim *et-Târîh ve'l-müerrihûne'l-Arab*, İskenderiye 1967: Kitap İslâm tarihçiliğinden ve tarihçilerinden bahseder. İki kısma ayrılır. Birinci kısımda İslâm dünyasında tarih ilminin başlangıcından, metodundan ve çeşitli konulardaki tarih, tercüme-i hâl kitaplarından bahseder. Sonra, arkeolojik ve yazılı İslâm tarihi kaynaklarına eğilir. Eser tarih ve coğrafya kitaplarından verilen örnek metinlerle sona erer.

9. Ahmed Abdürrezzak, *Dirâsât fî'l-mesâdiri'l-Memlûkiyyeti'l-mübekkîra*, Kahire 1974: Donald Hills'in aynı konudaki eserinden ve çeşitli kaynaklarından faydalanılarak hazırlanmıştır. Memlûkler devrinde yaşayan Mısırlı-Şamlı 22 tarihçiden ve eserlerinden bahseder.

10. Ömer Rıza Kehhâle, *et-Târîh ve'l-coğrafya fî'l-usûri'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1972: Kehhâle'nin bu eseri Arap dili, edebiyatı, ilimleri hakkında

yayınladığı bir serinin parçasıdır. Kitapta önce İslâm tarihçiliğinin hicrî birinci ve ikinci asırlardaki doğuşu ve gelişimi, sonra büyük tarihçiler anlatılır. Biyografi, ensab, mahallî tarih kitapları vs. ele alınır. Yalnız, eser fikir ve metot bakımından dağınıklık arz eder. Müellif, bilhassa, Rosenthal'in kitabından faydalanmıştır.

11. Eymen Fuad Seyyid, *Masâdiru târihi 'l-Yemen fi 'l-asri 'l-İslâmî*, Kahire 1974: Yemen tarihinden ve tarihçilerinden bahseden çok iyi bir çalışmadır. Aynı zamanda yazma eserlerin nüshaları ile sonunda kitapların tarih sırasına göre bir listesi yer alır.

12. Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemu 'l-müerrihîne 'd-Dımaşkıyyîn*, Beyrut 1978: Müellif, İslâm tarihinde Dımaşk'ta yetişen ve yaşayan tarihçilerden ve eserlerinden bahseder. Bundan başka, *A'lâmü't-târih ve 'l-coğrafya 'inde 'l-Arab* adında bir çalışmaya başlamış, bu eserde sadece Belâzûrî, Yâkût el-Hamevî, İbn Hallikan, Humeydî, Makdisî, İbn Asâkir, Ebü'l-Fidâ, İbnü'l-Esîr, Zehebî'nin biyografilerini vermiştir. Bu bölümler 1978 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır. Müneccid bunlardan başka 1950-1980 yıllarında yayınlanan Arapça kitaplardan bahseden *Mu'cemu 'l-mahtûtâtî 'l-matbûa* adında beş cüzlük bir eser yayınlamıştır. Bu eserimizi hazırlarken matbu Arapça tarih kitaplarının tespiti sırasında, bu kitaptan bol miktarda faydalanılmıştır.

13. Şakir Mustafa, *et-Târîhu 'l-Arabî ve 'l-müerrihûn*, Beyrut 1983, 1990, 1993: Dört cilt hâlinde yayınlanan bu kitap İslâm tarihçiliği ve tarihçileri hakkında yazılan en tafsilatlı eserdir. Müellif eserin mukaddimesinde, Doğu'da ve Batı'da İslâm tarihçiliği hakkında yazılan eserler ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdikten sonra, eserin birinci kısmında İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışından, bu devirdeki tarihçilerden bahseder. İkinci ciltte hicrî IV-VII / X-XIII. asırlarda İslâm dünyasının doğusundaki (meşrik) tarihçiliği anlatır. Bu kısmı; Abbâsî Ekolü, Mısır Ekolü, Şam Ekolü, İran Ekolü, Yemen Ekolü olmak üzere beş mektebe ayırır. Bu mekteplerin doğuşunu, özelliklerini, başlıca temsilcilerini anlatır. Bu cildin en son kısmını Hristiyan tarihçilere ayırır. Üçüncü ciltte Memlükler devrinde Mısır'daki tarihçilikten ve tarihçilerden bahseder. Dördüncü ciltte Memlükler devrindeki Şam, Yemen, Hicaz, İlhanlılar ve Timurlular döneminde İran, Irak ve Anadolu'daki tarihçilikten ve tarihçilerden bahseder. İran, Irak, Anadolu tarihçilerini anlatırken, Türkmenler devirlerindeki tarihçilere de yer ayırır. Her devir anlatılırken kronolojik sıraya riayet edilmiştir. Endülüslü ve Mağribli tarihçilerden ise eserde bahsedilmez. Belki de müellif ilave edeceği beşinci ciltte bu tarihçilerden bahsetmeyi amaçlamaktaydı. Kitap çok teferruatlı olduğu için hayatlarından ve eserlerinden bahsedilen tarihçi sayısı çok fazladır.

14. Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991: Tarih metodu, İslâm tarihçileri, Müslümanlarda tarihçilik, *Kur'an* ve hadisin tarihî kaynak olma bakımından değerleri üzerinde durur. Eser dinî yönden İslâm tarihçiliğinin kısa bir incelenmesidir. Peşin hükümler içermektedir.

## II. Batı'da Yazılanlar

1. Wüstenfeld, *Die Qeschichtschreiber der Araber und ihr Werke*, Goettingen 1882: Bu eserde İslâm tarihçilerinden, eserlerinden, İslâm tarihi çalışmaları göz önüne alınması gereken konulardan bahsedilir.

2. De Goeje, *Die Arabische Litteratur in "Kultur der Gegenwart"*, hsg. Von P. Hinneberg, I, IV, Berlin-Leipzig 1906, s. 132-160: Siyasî ve kültürel tarih açısından Arap edebiyatı ve kültür tarihini inceleyen bir çalışmadır. Konumuzla ilgili faydası sınırlıdır.

3. Cara De Vanse, *Les penseurs de l'Islam*, Paris 1921: Müellif eserin ikinci kısmını İslâm tarihçilerine ayırır.

4. Hamilton A. R. Gibb, "Tarih" *İA*, XI, 782-799: Bir ansiklopedi maddesi olmasına rağmen İslâm tarihçiliği konusunda yapılan en mükemmel ve derinlemesine çalışmalardandır. Müellifin değerlendirmeleri son derece önemlidir. Arapça yazan tarihçiler yanında Türkçe ve Farsça yazan tarihçiler ve eserlerine de yer ayırır. Tarih kitapları yanında biyografi kitaplarından da bahseder. Kuş bakışı İslâm dünyasının her tarafında yazılan tarih kitaplarından söz eder. Tarih literatürünün gelişmesindeki merhaleleri göz önüne serer. Gibb, ayrıca, *Britannica Ansiklopedisi*'ne yazdığı *vâkı'* maddesinde, Selâhaddin Eyyûbî'nin hayatına dair kaynaklardan ve biyografi kitaplarından bahseden makalelerinde İslâm tarihçiliğinden bahsetmiştir (bk. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 74-90).

5. R. Blachère, *Histoire de la Literature Arabe*, Paris 1952-1966: Adından anlaşılacağı üzere Arap edebiyatı tarihidir. Kitabın s. 780-810 sayfaları arasında İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışı konu edilir.

6. F. Babinger, *Geschichte der Osmanischen Literatur*, Leipzig 1927: Osmanlılar devrindeki tarihçiler ve eserlerinden bahseden eser uzun bir çalışmanın mahsulüdür. Kitap tertibinde kronolojik sıra takip edilmiştir. Daha sonra, Coşkun Üçok tarafından *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adıyla Türkçeye çevrilmiş, 1982 ve 1992'de Ankara'da Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır. Kitabın tercümesine Babinger'den sonraki önemli yayınlar ilave edilmiştir.

7. Margoliouth, *Lecture on Arabic Historians*, University of Calcutta 1930: 1929 yılında Kalküta Üniversitesi'nde derslerin kitaplaştırılmış hâlidir. İslâm

tarihçiliğinin ortaya çıkışından ve önemli tarihçilerden bahseder. Daha çok bir biyografi kitabıdır.

8. Horovitz, “The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors”, *İslâmic Culture*, I, 1927, s. 535-559, II, 1928, s. 22-50, 164-182, 496-526: İlk megâzî kitaplarından ve müelliflerinden bahseden bu eser İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışı konusunda yazılan ilk derinlemesine araştırmalardandır. H. Nas-sar tarafından *el-Megâzî'l-ûlâ ve müellifühâ* adıyla Arapçaya çevrilmiş, 1949 yılında Kahire’de basılmıştır.

9. C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden-Brill 1937-1949: Başlangıçtan 1930’lu yıllara kadar yazılan Arapça eserlerden, müelliflerinden, eserlerin nüshalarından, bu üç konu üzerine yapılan çalışmalarından bahseden önemli ve meşhur bir müracaat kitabıdır. Bu kitabın tarihçilere ayrılan bölümlerinde tarih sırasına göre Arapça yazan tarihçilerden ve eserlerinden bahsedilir. Arapça yazılan tarih literatürünü en iyi aksettiren kitaplarıdır. Bir İslâm tarihçisi için mutlaka başvurulması gereken bir eserdir.

10. O. Rescher, *Abriss der Arabischen Litteratur Geschichte I, II*, Stuttgart 1925-1933: Daha çok Arap edebiyatı tarihi olan bu eserde önemli bazı tarihçiler ve eserlerinden bahsedilir.

11. Gonzalez Palencia, *Historia de la Litterature Arabiga-Espagnol*, Madrid 1928, 1945: Kitap bir Arap edebiyatı tarihidir. Kitabın 120 sayfasında Endülüs’te tarihçiliğin ortaya çıkmasından, gelişmesinden, bu kıtada yetişen önemli tarihçilerden bahsedilir. Bu kısmın sonunda 15 sayfa Endülüs coğraf-yacılarına ayrılmıştır. Bu arada Mağrib’de yetişen tarihçilerinden ve eserle-rinden de bahsedilir.

12. J. Sauvaget, *Historiens Arabes*, Paris 1946: Müellif bu eserinde kısaca Arapça yazan önemli İslâm tarihçilerinden, eserlerinden bahseder. Bazı eser-lerden kısa tercüme örnekleri verir.

13. F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden-Brill 1963: İslâm tarihçiliği hakkında Batı’da yazılan en önemli eserdir. Muhammed Sa-lih İly tarafından Arapçaya çevrilmiş, 1963 yılında Bağdat’ta, 1983 yılında Beyrut’ta basılmıştır. Mukaddimeden sonra müellif eserini iki kısma ayırır. Birinci kısımda İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışından, özelliklerinden, safha-larından bahseder. Bu kısmı sekiz fasıl üzere tertip etmiştir. Birinci fasılda tarihten ve tarih ilminin ortaya çıkışından, İslâm tarihçiliği konusunda yazılan eserlerden bahseder. İkinci fasılda İslâm’dan önceki devirde Arap Yarımada-sı’ndaki tarihî bilgilerden, Müslümanlarda tarih ilminin yerinden, tarihçisinin özelliklerinden, tarih ilminin çeşitlerinden, tarih kitaplarının muhteviyatın-dan, tarih kitaplarının çeşitlerinden, tarih yazma metotlarından, İslâm tarihinin

## BİRİNCİ BÖLÜM

# İSLÂM TARİHÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

İslâm tarihçiliğinin doğuşu son yıllarda yapılan çalışmalarla oldukça aydınlığa kavuşmuştur. Bu tarihçilik aniden meydana gelmiş bir mucize değildir. İslâm dünyasında ortaya çıkan birçok ilimle paralel olarak zuhur etmiş, onlardan etkilendiği gibi, etki de etmiştir. İlk önemli İslâm tarihçilerinin aynı zamanda hadis ve dil malzemesi derleyicisi olmaları bunu açık olarak gösterir. Tekâmül fikrine sahip olmayanlara göre her şey birden ortaya çıkar. Tekâmül fikrine sahip olanlar ise her olayın, her gelişmenin uzun bir evrim (tekâmül) sonucu meydana geldiğine inanırlar. Zehebî'nin (ölm. 1348) bir kaydına göre, "İslâm tarihinde ilimlerin tedvinine hicrî 123 / milâdî 741 yılında başlanmıştır. Bu yılda İslâm âlimleri hadis, fıkıh, tefsir ilimlerini tedvin etmeye başlamışlardır. İbn Cüreyc Mekke'de, Mâlik b. Enes Medine'de (*Muvatta'ı*), Evzâî Şam'da, İbn Ebû Arûbe, Hammad b. Seleme ve başkaları Basra'da, Ma'mer Yemen'de, Süfyan es-Sevrî Kûfe'de kitaplarını yazmışlardır. İbn İshak *Kitâbü'l-Megâzî*'yi, Ebû Hanîfe fıkıh ve re'yi (fikirleri) yazdı. Az sonra, Hüseyim, Leys b. Said, İbn Lühey'a, İbnü'l-Mübârek, Ebû Yusuf, İbn Vehb eserlerini yazdılar. İlmin tedvini ve bâblara göre kaleme alınması çoğaldı. Arap grameri, lügat tarihi, eyyam kitapları yazıldı. Bundan önce âlimler hafızalarından anlatırlar veya ilmî şekilde tertip edilmemiş sahifelerden (defterlerden, kitaplardan) ilim naklederlerdi" der.<sup>1</sup>

Hâlbuki bugünkü çalışmalar birçok ilmî eserin daha Emevîlerin ortalarında yazılmaya ve tercüme edilmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Hatta Zehebî'nin bahsettiği âlimlerin büyük kısmı kitaplarını Emevîlerin sonlarında, hicrî 132/750 yılından önce yazmışlardır.

İslâm tarihçiliği çok sayıda âmillerin (etkenlerin) bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun en büyük sebebi, İslâm dininin ve devletinin ortaya çıkması, çok kısa sürede o zamanki medenî dünyanın büyük kısmına yayılması, toplumda yeni ihtiyaçların doğmasıdır. Yukarıda hicrî tarihin (takvim)

1 *Tezkiretü'l-huffâz*, Mekke 1374, I, 159-160; İbn Tağribirdî, *en-Nücümü'z-zâhira*, I, 351; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 261; Şâkir Mustafa, I, 92.

kabulü dolayısıyla ortaya konan rivayetler (nakiller) de bunu göstermektedir. İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında ve Araplarda tarih düşüncesinin gelişmesinde şu hususlar da rol oynamıştır:

1. *Kitabeler (yazıtlar)*: 328 tarihli İmruülkays kitabesi, 578 tarihli Şerâhî kitabesi, Güney Yemen'deki kitabeler.

2. *Eyyâmü'l-Arab Edebiyatı*: Cahiliye Devri'nde Araplar arasında meydana gelen meşhur savaşıardan bahseden sözlü edebiyat, hikâyeler, komşu kavimlerin tarihine dair rivayetler.

3. *Ensab İlmi*: Cahiliye Devri Arap kabileleri, kabilenin ve kabiledeki ailelerin soy kütüklerini tutar, bunları ezberlerdi. Hatta meşhur atların bile soy kütüğü ezberlenirdi.

4. *Arap Şiiri*: Cahiliye Devri'nde Orta Arabistan ve Hicaz'da ortak bir edebî dil ortaya çıkmıştır. Şâirler şiirlerini bu dilde söylerlerdi. Bugünkü ortak Arapça bu dilin devamıdır. *Kur'an* bu dil ile inmiştir.

Cahiliye Devri şâirleri şiirlerinde sosyal hayatı işlemişler ve önemli olaylardan bahsetmişlerdir. İbn Abbas “Şiir Arapların dîvânıdır. Bazen bir şiirde Arapların meşhur günlerinden (*eyyâmü'l-Arab*) biri gayet özlü şekilde anlatılır” der.

5. Okuyup yazmanın yaygınlaşmaya başlaması.

6. *Komşu Ülkelerin Tarih Edebiyatının Etkisi*: İranlılar, Yahudiler, Süryânîler, Hristiyanlar gibi Arabistan'daki kabilelerle ilişkileri olan toplumların tarih edebiyatının bir kısmı Araplar tarafından bilinmekteydi. Araplar arasında Yahudiler ve Hristiyanlar vardı. Bunlar vasıtasıyla Musevîlik ve Hristiyanlık tarihine dair rivayetler Araplar arasında yayılmıştı. Hadislerde bunların etkileri açıkça görülür. Hz. Peygamber devrinde Mekke'de İran şehnâmesine dair bazı kitapların dolaştığına dair rivayetler vardır.<sup>2</sup>

7. *Kur'an-ı Kerim*'deki Peygamberler ve Benû İsrâil (Yahudi) tarihine dair hikâyeler (kıssalar).

8. Şuûbiyye hareketine karşı Arap kabilelerinin tepkisi.

9. Siyasî hizipleşmeler ve imamet meselesi.

10. Mesalib, meâsir edebiyatı.

Fakat bu saydığımız dokuz maddenin hepsi İslâm Dini ve Devleti'nin ortaya çıkması sonucu meydana gelen siyasî ve sosyal gelişmelerin yanında değersizdir. Böyle köklü siyasî ve sosyal gelişme sonucu ilmi ve fikrî büyük bir hareketin ortaya çıkması kaçınılmazdı.

2 Nadr b. Hâris'in bazı İran destanlarına dair kitapları Mekke'ye getirip insanları Hz. Peygamber'den uzaklaştırmaya çalıştığı bilinmektedir. (*Kur'an, Lokman Sûresi*, âyet 5; İbn Hişam, *Sîret*, s. 191; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, V, 158-159; Rosenthal, s. 43).

Hız. Peygamber ve Sahâbîler İslâm Dini ve Devleti ile büyük bir sosyal olayın başladığının farkındaydılar. Bu harekete rakip tanımıyorlardı. Yabancı takvimlerin bilinmesine rağmen Hicrî Takvim'in kabulü bunu gösterir. Biz-zat İslâm dininde bir tarihî gelenek devam etmektedir. Bu din ilk insan Hız. Âdem'den beri gelen tevhid inancının son halkasıdır. Hız. Peygamber'in vâ-risleri olan âlimlerle bu inanç kıyamete kadar devam edecektir.

Şu hususa da işaret etmek gerekir ki; *Kur'an-ı Kerim*'deki tarihî malzeme, yukarıda bahsedilen maddelerdeki tarihî malzeme, hadisler bir tarihten ziyade edebiyattır. Zira bu maddelere giren tarihî malzeme yer ve zaman unsurun-dan mahrumdur. Yeri ve zamanı tayin edilmeyen bilgi tarih bilgisinden ziyade edebî bir bilgidir. Bazıları, hadis ilmi ile tarih ilminin başlangıçta tek bir ilim olduğunu, tarih ilminin hadis ilminden çıktığını söyleyecek kadar ileri gider-ler. Hadisçi, rivayet ettiği olayı belli bir zamana ve mekâna yerleştirmeye çalışmaz, sadece sahih veya sahte olduğunu tespit ekme kaygısındadır. Bu-nun için olaylar muallakta kalır. Tarihçi ise naklettiği malzemeyi bir zaman, bir mekân içine yerleştirir. Bu hususun önemini fark etmelerinden dolayı pek çok hadis âlimi İbn İshak ve Vâkıdî gibi büyük tarihçileri tenkit etmişlerdir. Onların sağlam diye naklettikleri hadislerde ise daha zayıf olanlar pek çoktur. Türkler aleyhindeki hadisler, İsrâiliyat bunun en güzel örnekleridir.

İslâm tarihinde tarihle ilgili ilk çalışma *Kur'an*'ın toplanmasıdır. Burada Mekke ve Medine'de inen âyetler ve sûreler, bahsedilen olaylara göre bir tas-nife tabi tutulmuştur. *Kur'an*'ı toplayan heyet *Kur'an*'ın metnini bazı kriter-ler'e göre tespit ve tertip etmiştir. Hız. Ali, İbn Mesud gibi sahâbîler de tertip ettikleri Mushaflarda belli kriterleri göz önünde bulundurmuşlardır. Bu tarih çalışması örneğidir. Hicrî takvimin kabulü resmî evraka tarih atılmasıyla ve dîvanların tertibiyle tarih çalışmasında yeni bir adım atılmıştır. Olaylar za-manlanmaya başlanmıştır. Hız. Ömer, sahâbîlerden Cübeyr b. Mut'im, Mah-reme b. Nevfel, Akîl b. Ebî Talib'ten meydana gelen bir heyet oluşturmuş, bunlara dîvanların (maaş defterlerinin) tertibine esas olacak Arap kabileleri nesep listeleri hazırlamalarını emretmiştir. Bunlar bazı esaslar dâhilinde bu listeleri hazırlamışlar, bir dereceye kadar tarih çalışması yapmışlardır.<sup>3</sup> Bu ne-sep listelerinin hazırlanmasında bazı defterler kullanılmış olmalıdır. Zira bazı ailelerin ve aşiretlerin nesep defterlerinin olduğuna dair kayıtlar vardır.<sup>4</sup> İbn Sa'd *Nesebü'l-Ensar*, *Nesebü'n-Nebî* adlı eserlerden bahseder. Abdullah b. Amr el-Yeşkürî (ölm. 80/699) ensab konusunda bir eser yazmıştı. Câhız (ölm. 869) devrinde Micver b. Gaylân ed-Dabbî el-Basrî'nin (ölm. 85/704) nesebe

3 Taberî, *Tarih*, IV, 209-210; Sezgin, I, 246; Şâkir Mustafa, I, 79.

4 F. Sezgin, *GAS*, I, 248.

dair bir eseri vardı. Hırâş b. İsmail eş-Şeybânî'nin *Kitâbü Ahbâri Rabîa ve ensâbihâ* adlı bir kitabından bahsedilir. Sahâbe ve Tâbiun'un kendilerinden önce yaşayanların haberleri ve tarihleriyle ilgilendiklerine dair kayıtlar bulunur.<sup>5</sup> Görüldüğü üzere nesep ve tarih ilmi ile uğraşmak, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinden itibaren devam etmiştir. Bunda, Kureyş'in, Ensar'ın, çeşitli kabilelerin, Hâşimîlerin Araplar arasındaki yerlerini tayin etmek endişesi etkili olduğu gibi, İslâmiyet'ten sonra da kabile sisteminin devam etmesi önemli rol oynamıştır. Bu arada İslâm dini ve devletin dünya çapında bir hareket hâline gelmesinin doğurduğu şartlar sonucu, Hz. Peygamber'in, İslâm Dini ve Devleti'nin tarihini tespit etmek endişesinin birinci derecede rol oynadığı asla gözden kaçmamalıdır. Bunun için, Emevîler devrinde Muâviye'den itibaren halifeler tarihle ilgilenmişlerdir. Muâviye, Abîd b. Şerye, Ka'bû'l-Ahbar gibi Yemen ve Benû İsrâil tarihiyle ilgilenen kişileri, Halife Abdülmelik (ölm. 86/705) ilk defa *Megâzî* konusunda eser yazan İbn Şihâb ez-Zühri'yi (ölm. 124/742) Dımaşk'taki Hilâfet Sarayına çağırılmışlardır.

İslâm tarihçiliğinin ilk safhasında tarihle ilgilenen kişiler nesep bilgisinden başka, Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleri, Yemen ve Benû İsrâil tarihleriyle ilgilenmişlerdir. Bunun için tarih konusuyla ilk ilgilenen kişiler Hicaz ve Yemen asıllı kişiler arasından çıkmıştır. Yemen asıllı kişiler genellikle Yemen ve Benû İsrâil tarihiyle, Hicaz asıllı kişiler Hz. Peygamber'in hayatı ve İslâm tarihiyle ilgilenmişlerdir. Yemenli tarihçilerden Abîd b. Şerye'yi Muâviye Dımaşk'a çağırılmış, ondan Yemen tarihi konusunda bilgiler dinlemiştir. Bu zatın *Ahbârü'l-Yemen ve eş'ârihâ* adlı bir eser yazdığı bilinmektedir. Bir rivayete göre, Hz. Ali Vehb b. Münebbih'i (ölm. 110/728) Yemen tarihini öğrenmeye teşvik etmiştir. Yezid b. Ziyâd el-Himyerî (ölm. 69/688) *Sîretü Tübbâ ve eş'ârihâ* adlı bir kitap yazmıştır.<sup>6</sup> Yahudilikten Müslümanlığa geçmiş olan Ka'bû'l-Ahbar (ölm. 32/652) ile Abdullah b. Selam'dan (ölm. 43/663) İsrâiliyata ve eski Arap tarihine dair pek çok rivayet nakledilmektedir. Bütün bunların gerçek tarihçilikle ilgisi yoktur. Verdikleri bilgiler tarihten ziyade hurafî ve menkıbevî bilgilerdir. Yer ve zaman unsurundan mahrumdur.

İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında iki önemli ekol (mektep) rol oynamıştır. Bunlar hadisle uğraşanlar tarafından meydana getirilen Medine Tarih Ekolü ile hadis, şiir, dil, haber (tarih) araştırmacıları tarafından meydana getirilen Irak Tarih Ekolü'dür. Birinci ekolü meydana getirenler genellikle fıkıh, tefsir, hadis sahalarında çalışan ve Medine-Mekke şehirlerinde yaşayan din

5 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kebir*; I, 42, 104, 316, II/II, 123, VI, 179; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, Mısır 1288, I, 2; Sezgin, I, 248; Şâkir Mustafa, I, 80-81.

6 Sezgin, I, 249; Şâkir Mustafa, I, 81.